

Séð yfir efri hluta
Lagarfljóts eða
Lagarins úr lofti yfir
Hofi í Fellum.
Skeggjastaðabær eru
neðst til hægri og
Hallormsstaður
ofantil á miðri mynd.
Ljósm. Skarphéðinn
Pórísson.

Lagarfljót og nýnefnið Lögurinn

Á síðustu áratugum heyrist nafnið Lögurinn æ oftar notað um efri hluta Lagarfljóts, þ.e.a.s. efsta stöðuvatnið í farvegi þess, sem kalla má að nái frá Egilsstöðum og inn að Brekku í Fljótsdal. Örnefni þetta er nú rúmlega aldar gamalt í þessari merkingu. Sem heiti á stöðuvatni í Svíþjóð er það hins vegar fornt, eins og fram kemur í ýmsum fornritum. Hér verður reynt að varpa ljósi á sögu þess og merkingu.

Í Landnámu og öðrum fornritum er *Lagarfljót* eina nafnið, sem notað er um þetta sérkennilega vatnssfall. Í Austfirðingasögum er það oft stytt í *Fljót*, eins og tíðkast enn í dag, og ofantil er það líka nefnt *Vatn*, sem líklega ber ekki að skoða sem sérnafn, því það er stundum notað með aðalnafninu.

„Ketill þrymur kaupir sér land fyrir vestan *vatn* það er Lagarfljót heitir“... „En er menn voru í svefni, fór Gróa yfir um *vatn* til Ekkjufells“¹ „Þorvaldur siglir út eftir vatninu, útsynnings-veður.“²

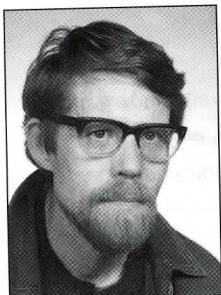
Þeir sem alist hafa upp við efri hluta Lagarfljóts vöndust því að kalla það því nafni, en í daglegu tali var það bara kallað *Fljót* eða *Fljótið*, því að ekki var öðru fljóti þar til að dreifa. Í mínum huga er ekkert eðlilegra en kalla þetta stöðuvatn fljót, enda þótt ár séu líka nefndar svo. Hins vegar

geta sjálfsagt margir tekið undir með Þorsteini Erlingssyni skáldi, er hann ritar: „Í Fljótsdal er Lagarfljót. Það er í rauninni hvorki fljót né á, í vanalegum skilningi, því það er afar langt stöðuvatn“³

Málfræðilegar skýringar

Orðið *fljót* hefur (að fornu) haft tvær merkingar: annars vegar vatnsmikið straumvatn, hins vegar „breiður, straumlygn kafli í á“ (Orðabók Sigf. Blöndals), eða jafnvel stöðuvatn sem á rennur í gegnum, eins og fram kemur í örnefnunum *Fljót* í Skagafirði og *Fljótavík* á Hornströndum (sbr. fornenska *fléot* = vatn, haf). Lagarfljót samseinir báðar þessar vatnagerðir og er því fljótsnafnið sérlega vel við eigandi.

Fyrri hluti nafnsins Lagarfljót er eignarfalls-

**Helgi
Hallgrímsson**

mynd af orðinu *lögur*, er merkir “vökvi, vatn, haf”, og er líklega stofnskyld latneska orðinu *lacus* (sbr. fr.: lac, sp. lago og ít. *laggio*) og *loch* í keltneskum málum á Bretlandseyjum, en öll þessi orð merkja stöðuvatn og eru algeng í sérnöfnum vatna.

Í formmáli hefur orðið lögur líklega mest verið notað um hafið (sbr. orðtakið „um láð og lög“ og „lögreið“, „lögfákur“ o.fl. kenningar um skip). Samkvæmt orðabók Fritzner virðist það líka hafa merkt stöðuvatn eða á, sérstaklega í örnefnum, og var þá jafnan notað með ákveðnum greini.

Í nútímmáli merkir orðið lögur oftast vatn sem er blandað öðru efni, t.d. berjalögur, baðlögur, tóbakslögur, þvottalögur (sbr. einnig so að *laga* = „blanda, brugga, búa til“ og no. *lögun*= e-ð sem er lagað). Hafi þessi merking verið til í formmálinu var mjög eðlilegt að kenna fljótið við lög, því að vatn þess er nú mjög gruggugt af jökulleir, en ekki er víst að svo hafi verið um landnám.

„Kanski er með orðinu Lagarfljót átt við fljót sem er eins og stöðuvatn“, segir Indriði Gíslason í brefi til mín.

Upphaf “Lagarins” á Íslandi

Nafngiftin *Lögur* (*Lögurinn*) kemur (mér vitanlega) fyrst fyrir á prenti í ferðalýsingu Porvaldar Thoroddsen úr Múlasýslum, er birtist í tímaritinu *Andvara* 1883. Hann er að lýsa landslagi í Fljótsdal og ritar: „*Tölувert undirlendi er hér fyrir botninum á Leginum, myrar og engjar...*“.⁴ Ekki notar Porvaldur þetta nafn oftari í lýsingu af þessari ferð, en í ferðalýsingu hans frá 1894 í *Andvara* 1896⁵ kemur Lagar-nafnið aftur fyrir einu sinni. Ferðalýsingar þessar voru síðar gefnar út í *Ferðabók* hans í 4 bindum 1913-14, og er engu breytt varðandi þetta atriði. Í *Landfræðissögum*, sem prentuð var á árunum 1892-1903 kemur þessi nafngift ekki fyrir, en í landlýsingunni í I. bindi af *Lýsingu Íslands*, er hann ritaði á árunum 1905-08, og prentuð var í Khöfn 1908, notar hann þetta heiti um stöðuvatnshlutann, jöfnum höndum við nafnið Lagarfljót. Dæmi:

„Fyrir utan Múlann taka við slétt engjalönd niður að Leginum, og þar sameinast Jökulsá og Kelduá, skömmu áður en þær falla út í Lagarfljót, sem miklu fremur ætti að kalla vatn en fljót. Lagarfljót er í raun og réttri, mjótt og aflangt stöðuvatnstrog, holað út í blágrýti. Lögurinn er fjórðungur mílu á breidd við Ás.“⁶

Samkvæmt þessu ætti Þorvaldur að vera upphafsmáður að Lagar-nafninu á Lagarfljóti, og svo hefur almennt verið talið. Árið 1985 kom þó fram

vísbinding um, að Þorvarður læknir Kjerúlf kynni að vera höfundur nafnsins, en þá var birt í tímaritinu Múlaþingi bréf frá honum, til Sigurðar Vigfússonar formfræðings, dagsett á Ormarsstöðum 26. nóv. 1883. Í bréfinu segist Þorvarður hafa verið á ferð inn Tunguna, meðfram Lagarfljóti, og stansað við Þinghöfða í landi Straums.

„Nótt var komin, en tunglskin bjart og blíða veður; hęgur andvari bar báruhljóðið á móti mjer innan Löginn; fannst mjer það næri ætla að svæfa mig á hestinum, svo var það blítt og hljótt“.

Þorvarður fer af baki, sest niður „í dómríringnum“ og fellur í leiðslu:

„Sýndist mjer fyrst, er bárubogarnir brotnuð blikandi í fjörunni við Löginn, sem skjaldarrönd skjóta upp úr djúpinu, og blika við tunglinu í heiði, og loks fór svo, að allur Lögurinn var skar-aður skjoldum í huga mjer, og ölduhljóðið, svo lágt sem það þó var, breyttist í hergný og manna-mál, er þuldi mjer sögur löngu liðinna tíða“.⁷

Eftir þessa hástemmdu lýsingu fer Þorvarður að segja frá þingstaðnum og rústunum þar, og notar þá nöfnin þrjú til skiptis: *Lagarfljót, Fljót og Löginn*. Er ljóst að hann notar það síðastnefnda sem sem stuttnefni og stílbrigði í bréfinu, á sama hátt og styttinguna Fljót, einkum til að lýsa fornaldarsýn sinni.

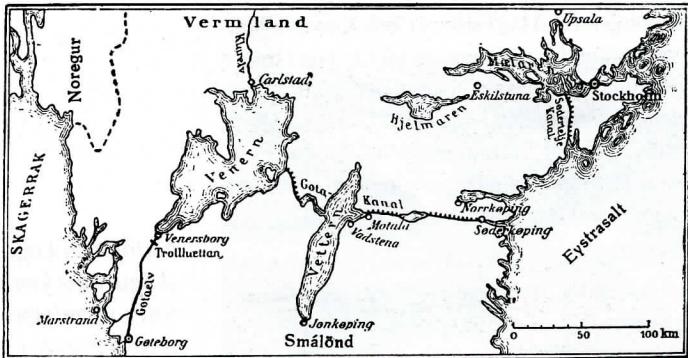
Vakin skal athygli á því, að Þorvarður er hér ekki við þann hluta Lagarfljóts, sem nú tilkast að kalla Löginn, heldur við *Vífilsstaðaflóa*, en þar er Fljótið um 1 km á breidd. Það kemur heldur ekki ótvíraett fram í ritum Þorvaldar, að Lögurinn sé einskorðaður við efsta stöðuvatnið í Fljótinu.

Í ferðalýsingu Þorvaldar frá 1882 kemur fram, að hann hitti Þorvarð lækni á Ormarsstöðum, en þeir voru skólabræður úr Lærða skólanum í Reykjavík, og vel kunnugir. Fór Þorvarður með honum inn að Hengifossi, ásamt Sigurði Gunnarssyni presti á Ási, sem einnig var skólabróðir þeira. „*Var víst varla haegt að fá betri leiðtoga um þetta hérað, og var fórin hin skemmtilegasta*“, ritar Þorvaldur. Þykir mér trúlegt, að í þessari Hengifossferð hafi Lagar-nafnið borið á góma, og líklegast að Þorvarður hafi þá verið búinn að „finna það upp“, sem rómantískt stuttnefni (gælu-nafn) fyrir Lagarfljót, en Þorvaldur hafi síðan „hent það á lofti“. Sýnilegt er þó að honum er nafnið ekki tamt fyrr en hann ritar Íslandslysinguna um 20 árum síðar, og í Ágripi af *Lýsingu Íslands*, sem kom út í mórgum útgáfum er aðeins notað Lagarfljót.

Vissulega má segja að nafnið *Lögurinn* sé eðlilegt og vel við hæfi, þar sem fyrri hluti orðsins Lagarfljót er dreginn af orðinu lögur. Þó er varla

Nafngiftin Lögur (*Lögurinn*) kemur (mér vitanlega) fyrst fyrir á prenti í ferðalýsingu Porvaldar Thoroddsen úr Múlasýslum, er birtist í tímaritinu Andvara 1883.

Þykir mér trúlegt, að í þessari Hengifossferð hafi Lagar-nafnið borið á góma, og líklegast að Þorvarður hafi þá verið búinn að „finna það upp“, sem rómantískt stuttnefni (gælu-nafn) fyrir Lagarfljót...

Gamalt kort af "Vatnabeltinu" í Mið-Svíþjóð.
(Úr Landafræði
Steingríms
Arasonar 1936).

efamál, að Þorvarður (eða þeir skólabræður) hafa hér tekið mið af gömlu heiti á vatni einu í Svíþjóð, sem í formbókmennntum vorum er nefnt *Lögurinn*, enda notar hann sitt nýnefni alveg á sama hátt, þ.e. jafnan með greini. Það er fremur óvanalegt í íslensku, en þó ekki óþekkt (T.d. er fjallið Höttur á Völlum oftast nefnt Hötturinn, og eyjan Skrúður er gjarnan nefnd Skrúðurinn. Í norsku og sánsku eru örnenfni með greini hins vegar algeng). Þorvarður var fjlómenntaður og vel lesinn í fornþókmennntum, eins og fram kemur í lýsingu hans hér að ofan. Hann var einnig skáldmæltur og mikill náttúruunnandi.

Lögurinn í Svíþjóð og goðsögurnar

Í upphafi *Gylfaginningar* Snorra-Eddu er sagt að Gylfi konungur í Svíþjóð hafi gefið „*einni farandi konu, að launum skemmtunar sinnar, eitt plógsland í ríki sínu, það er fjórir öxn drægi upp dag og nött*“. Kona þessi hét Gefjun, og var Ásaættar. Hún átti fjóra syni með jöttni nokkrum í Jötunheimum. Þeim breytti hún í uxa og létt þá plægja upp heljarmikla landspildu, sem þeir drógu vestur á sundið, milli Svíþjóðar og Danmerkur.

„Par setti Gefjun landið og gaf nafn og kallaði Selund. Og þar sem landið hafði upp gengið var þar eftir vatn. Það er nú Lögurinn kallaður í Svíþjóð, og liggja svo víkur í Leginum sem nes í Selundi“.⁸

Í *Ynglinga sögu* í Heimskringlu segir Snorri dálitið á annan veg frá þessu. Þar er fyrst sagt frá uppruna Óðins, og annara Ása, austur í Litlu-Asíu, og ferð þeirra norður og vestur um Evrópu, uns þeir settust að í Óðinsey (Odense) á eyjunni Fjóni. Þá sendi Óðinn Gefjuni norður yfir sundið í landaleitan. Hún kom til Gylfa konungs, sem gaf henni „*eitt plógsland*“. Síðan gekk eins til og fyrr er sagt, en eftir það giftist Gefjun syni Óðins, er hét Skjöldur. Þau bjuggu að Hleiðru (Lejre) á Selundi og er konungaætt Dana, Skjöldungar, frá þeim komin. (Gefjun hefur verið talin forn

frjósemisgyðja, „sú sem gefur“, jafnvel annað nafn á Freyju eða Frigg).

En er Óðinn spurði hversu góðir landkostir væru í Svíþjóð, sín hann þangað með lið sitt, í óþókk Gylfa konungs, sem ekki fékk rönd við reist, því Æsir voru brögðóttari en hann.

„Óðinn tók sér bústað við Löginn, þar sem nú eru kallaðar fornu Sigtúnir, og gerði þar mikil hof og blót, eftir siðvenju Ásanna. Hann eignaðist þar lönd svo vítt, sem hann létt heita Sigtúmir. Hann gaf bústaði hofgoðunum.. Njörður bjó í Nóatúnnum, en Freyr að Uppsólum, Heimdallur að Himinbjörgum, Þór á Þrúðvangi, Baldur á Breiðabliki. Öllum fékk hann þeim góða bústaði“.⁹

Selund er nú kallað *Sjáland* (Sjælland), en *Lögurinn* heitir nú *Mälaren*. Það er stórt og fagurt stöðuvatn í Miðaustur-Svíþjóð, ákaflega vogskorð og með fjölda af eyjum og hólmum. Ekkert líkist það Sjálandi að lögun, en hins vegar er stærsta stöðuvatn Svíþjóðar, *Vänern*, ekki ósvipað Sjálandi að lögun og stærð, og gæti það hafa ruglast hjá Snorra, sem ekki hafði landabréf að styðjast við.

Mälaren er tengt við Eystrasalt (Saltsjön) með mjóu sundi, sem auðvelt var að sigla í gegnum, og úti fyrir er fjöldi eyja í sánska skerjagarðinum. Þetta var „gósenland“ víkinga, eins og fram kemur í Heimskringlu og Íslendingasögum, og þarf því engan að undra þótt Lögurinn komi þar oft fyrir.

Höfuðborg Svíþjóðar, *Stokkhólmur* (Stockholm) byggðist upphaflega á hólma í sundinu milli Lagarins og Eystrasalts, sem nú kallast *Stadsholmen* eða Staden, en hefur síðan breiðst út yfir nærliggjandi eyjar og strendur. Borgin *Sigtuna* er við langan vog er gengur norður úr Mälaren, og *Uppsala* við *Fýrisá* (Fyriså), sem er framhald af vognum til norðurs. Aðrir goðabústaðir sem Snorri nefnir eru óþekktir.

Austast á Sjálandi byggðist „*kóngsins Kaupinahafn*“, sem um aldir var höfuðborg Íslands og Danmerkur. Pannig tengist Lögurinn Ásatrúnni, konungaættum og höfuðborgum Danmerkur og Svíþjóðar. (Pess má geta til gamans, að konungs-söngur Svía, eftir Otto Lindblad, varð sveitar-söngur Fljótsdælinga snemma á þessari öld).

Hver verða örlög Lagar-nafnsins?

Á fyrri hluta 20. aldar komst „Lögurinn“ í landafræðibækur skólanna, og varð brátt vel þekkt út í frá, sem heiti á efri hluta Fljótsins. „*Lögurinn prýdir byggðina, eins og langur fjörður milli fagurra hlíða*“, ritar Steingrímur Arason í Landa-

fræði sinni.¹⁰ Á landabréfi Herforingjaráðsins (um 1935) var það sett innan sviga, og hefur það haldist í seinni útgáfum kortsins.

Heimamenn hafa löngum litið þetta nýnefni hornauga, og það hefur ekki náð teljandi fótfestu í aðliggjandi sveitum, þar sem *Fljót* eða *Fljótið* er enn ríkjandi nafn. Í þéttbýlinu á Egilsstöðum og í Fellabæ hefur það hins vegar fyrir löngu hlotið viðurkenningu margra. Má geta þess að nöfnin „*Lagarbær*, *Lagarás* og *Lagartún*“ voru meðal þeirra sem stungið var upp á, þegar skíra þurfti þéttbýliskjarnann við Egilsstaði. „Hinir framsýnustu vildu nefna það „*Lagarborg*“, segir Halldór Stefánsson.¹¹ Sem betur fer náðu þessar tillögur ekki að ganga fram, og látið var nægja að skíra fyrstu götuna í þorpinu *Lagarás*.

Líklega verður ekki spornað við þessari nafnbreytingu, enda er visst hagrædi að því að hafa sérnavn á þessu aðal-stöðuvatni Lagarfljóts. Auk þess vekur þetta forna örnefni sögulegar og rómantískar hugrenningar af ýmsum toga. Segja má með nokkrum rétti, að örnefnið *Lagarfljót* hafi tvennis konar merkingu: Annars vegar á það við efri hluta vatnakerfisins, stöðuvatnið stóra, sem nú er farið að kalla *Löginn*, og hins vegar við ána sem úr því rennur, með smávötnum er hún fellur í gegnum, en þau eru almennt kölluð *flóar*. Ysti hluti Lagarins heitir reyndar *Egilsstaðaflói*, og neðar í fljótinu eru *Vífilsstaðaflói*, sem er allstórt vatn, þá *Straumsflói* og *Steinsvaðsflói*. (Mývatni er einnig skipt í two aðalhluta sem kallast Ytri- og Syðri-Flói). Flóa-nafnið var þó aldrei notað á efsta hluta Lagarfljóts, en vel hefði mátt hugsa sér að kalla hann „*Lagardjúp*“.

Pótt Lagar-nafnið sé nú orðið býsna algengt, vilja margir Héraðsbúar sem minnst af því vita, og taka sér það aldrei í munn. Þá finnst sumum það óþjált og óeðlilegt vegna greinisins, sem því fylgir. Við því er líklega ekkert að segja, og það er ekkert einsdæmi hér eða annarsstaðar, að ný örnefni hafi orðið til og náð fótfestu. Með hliðsjón af Lagar-nafninu var líka farið að nefna Fossinn í Lagarfljóti *Lagarfoss* um 1920, þó hann sé vissulega ekki í Leginum. (Sjá bls. 31).

Ormurinn í Fljótinu heldur samt enn sínu gamla nafni, a.m.k. hef ég ekki séð hann nefndan „*Lagarorm*“ á prenti, þó að það væri eðlilegt miðað við hið breytta nafn á efri hluta Fljótsins. Vissast er líka að hrófla ekki við nafni hans. Ekki hefur „*Lagardalur*“ heldur heyrst svo og viti, í staðinn fyrir Fljótsdal, enda yrði þá líklega að skíra Héraðið „*Lagardalshérað*“.

Petta er kafli úr handriti um Lagarfljót (ritað vorið 1996).

Tilvísanir í heimildir

- 1 *Droplaugarsona saga*. Ísl. fornrit XI, 140 og 166.
 - 2 *Fljótsdæla saga*. Ísl. forn. XI, 235.
 - 3 Þorsteinn Erlingsson: *Um Hjerað og jarðabætur þar. Bjarki* (Seyðisfirði), 3 (46), 19. nóv. 1898.
 - 4 Þorvaldur Thoroddsen: *Ferð um Austurland sumarið 1883*. Andvari 9: 17-96. Tilv. á bls. 9.
 - 5 Þorvaldur Thoroddsen: *Ferð um Austur-Skraftafells-sýslu og Múlasýslur sumarið 1894*. Andvari 21. árg. (1896): bls. 9. Einnig í Ferðabók P.Th. III, 289.
 - 6 Þorvaldur Thoroddsen: *Lýsing Íslands*. 2. útg. I, 334. Rvk. 1931.
 - 7 *Klausa með myndum og sendibréf eftir Þorvarð Kjerúlf*. Múlaþing 14 (1985), bls.6.
 - 8 *Gylfaginning*. Edda Snorra Sturlusonar. Mál og Menning 1984, bls. 15.
 - 9 *Heimskringla I*. Ísl.fornrit XXVI, 15-16.
 - 10 Steingrímur Arason: *Landafriði fyrir börn og unglunga*. 3. útg. Rvk. 1936.
 - 11 Samvinnan 1948.
- Sjá ennfremur: H. Hall.:
Lögur - Lagarfljót. Gálgás, jólablað 1990, bls. 12.

Frá Stokkhólmi. Séð yfir Staden (Stockholm) með konungshöllinni til hægri og vestur yfir Mälaren, eða „Löginn“ í Svíþjóð.

Pótt Lagar-nafnið sé nú orðið býsna algengt, vilja margir Héraðsbúar sem minnst af því vita, og taka sér það aldrei í munn.